

Objektív és szubjektív ellentmondás*

TAMÁS GYÖRGY

5. Az ellentmondás általános és különös jellege

Az ellentmondás áthatja a világ valamennyi jelenségét. Az ellentmondás egyetemességéről Engels a következőket írta: „Ha már az egyszerű mechanikai helyváltoztatás ellentmondást tartalmaz, még nagyobb fokban tartalmazza ezt az anyag magasabb mozgási formái s különösen a szerves élet és fejlődése . . . az élet mindenekelőtt éppen abban áll, hogy egy lény minden pillanatban ugyanaz és mégis más. Az élet tehát szintén magukban a dolgokban és folyamatokban jelenlevő, önmagát folytonosan létesítő és megoldó ellentmondás, s mihelyt az ellentmondás megszűnik, megszűnik az élet is, beáll a halál . . . az ellentmondásokat a gondolkodás területén sem kerülhetjük el s láttuk, hogyan oldódik meg például az az ellentmondás, mely a belsőleg korlátlan emberi megismerőképeség és annak csupa külsőleg korlátozott és korlátozottan megismerni képes emberekben való tényleges létezése között fennáll a nemzedékeknek számunkra legalábbis gyakorlati szempontból végtelen egymásutánjában, a végtelen haladásban.” (Engels, *Anti-Dühring*. Szikra, 1950. 125. o.)

Az ellentmondás egyetemessége mindenekelőtt az ellentmondásnak a tárgyak *lényegével* való kapcsolatán alapszik. Ha ugyanis a tárgyak lényege ellentmondásos természetű (ezt az alábbiakban fogjuk bizonyítani) és minden tárgynak van lényege, akkor minden tárgy ellentmondásos természetű.

A metafizikus szemléletmód a lényeg és az ellentmondás kategóriáját egymással mereven szembeállítja. Azt a nézetet vallja ugyanis, hogy a tárgy lényegének ellentmondásmentesnek kell lennie. Ez a felfogás tükröződik a lényeg szokványos meghatározásában: a lényeg azoknak a jegyeknek az összessége, amelyek nélkül az adott tárgy nem létezhet, s amelyek csak az adott tárgyra jellemzőek. Spinoza például a következőképpen határozta meg a lényegét: „Valamely dolog lényegéhez tartozónak azt mondom, aminek adatásával szükségszerűen adva van a dolog és aminek megszűntével szükségszerűen megszűnik a dolog; vagyis azt, ami nélkül a dolog — s viszont ami a dolog nélkül — sem nem létezhet, sem fel nem fogható.” (Spinoza, *Etika*. 1952. 146. o.)

Ez a meghatározás mindenekelőtt külsőséges, mivel nem ad felvilágosítást a tárgy belső tartalmáról, vagyis arról, hogy a jegyek milyen összefüggésben vannak egymással. Másrészt a formális felfogásban az a tendencia érvényesül, hogy az adott tárgy lényegét elhatárolják más tárgyak lényegétől. Ha eszerint járnánk el, akkor meghamisítanánk a valóságot, mivel a dolgok

* E tanulmány első része a Magyar Filozófiai Szemle 1961. 2. számában jelent meg.

nemcsak azonosak önmagukkal, hanem egyszersmind különböznek is önmaguktól. Továbbá a dolgok nemcsak különböznek más dolgoktól, hanem ugyanakkor azonosak is velük. A dolog lényegéhez tehát nem akkor jutunk el, ha elhatároljuk az adott tárgyat a többitől, hanem akkor, ha ezekkel összefüggésben vizsgáljuk.

Hegel felismerte, hogy a tárgyak lényegéhez eljutni nem annyi, mint egyes lényeges jegyeiket kiemelni, hanem belső ellentmondásaikat kell feltárni: „... minden, ami valóságos, ellentétes meghatározásokat tartalmaz s hogy ennél fogva egy tárgy megismerése és közelebből való megértése éppen csak annyit jelent, hogy azt mint ellentétes meghatározások konkrét egységét tesszük tudatossá”. (Hegel, Enciklopédia. I. köt. 102. o.)

A marxizmus klasszikusai egyetértettek Hegellel abban, hogy a lényeg-
get ellentmondásosnak kell tekinteni. Engels Dühringnek azt a közhelyét bírálva, hogy az erők antagonisztikusak, a következőket írta: „... ha valaki Hegelnek 'A lényegről szóló tan'-át az ellentétes irányban, de nem ellentmondásokban mozgó erők lapos gondolatáig sülyesztette le, legjobban teszi, ha kitér e közhely minden alkalmazása elől”. (Engels, i. m. 126. o.)

A lényeg-et ezek alapján úgy határozhatjuk meg, hogy az a *tárgy belső ellentmondásainak összessége*. Ez a meghatározás egyrészt elhatárol bennünket attól az idealista felfogástól, amely közvetlenül vagy közvetve tagadja a lényeg objektív létezését. Másrészt elhatárol attól a metafizikus szemlélettől, amely a lényeg-et mozdulatlanak, ellentmondásmentesnek tekinti. (A későbbiek során térünk vissza arra, hogy mit értünk belső ellentmondáson.)

Az ellentmondás és a lényeg viszonyáról Lenin a következőket írja: „A dialektika különösen — nem más, mint a magábanvaló dolog (Ansich), lényeg, szubsztrátum, szubsztancia — és a jelenség, 'másért-való-lét' ellentétének a tanulmányozása. (Itt is egymásba való átmenetet, átfolyást látunk: a lényeg megjelenik, a jelenség lényegi.) Az emberi gondolkodás végtelenül mélyül — a jelenségtől a lényeghez, — hogy úgy mondjuk — az elsőrendű lényegtől a másodrendű lényeghez s így tovább, *vég nélkül*.”

A tulajdonképpeni dialektika annak az ellentmondásnak a tanulmányozása, amely *magában a tárgyak lényegében* rejlik: nemcsak a jelenségek múlnak el, vannak mozgásban, folynak, hanem a dolgok *lényegei* is, ezeket is csak feltételes határok választják el egymástól, éppúgy mint a jelenségeket.” (Lenin, Filozófiai füzetek. Bp. 1954., 241. o.)

A dolgok, összefüggések tanulmányozásához és megváltoztatásához tehát elengedhetetlenül szükséges, hogy feltárjuk belső ellentmondásaikat. Azok a szociológiai elméletek pl., amelyek tagadják a kapitalista társadalomban az osztályharc létezését, képtelenek megmagyarázni e társadalmi rendszer lényegét. „... *minden* természeti (*beleértve* szellemi és társadalmi) jelenségben és folyamatban ellentmondó, egymást kölcsönösen kizáró, ellentétes tendenciákat ismerünk el (fedezünk fel). A világban végbemenő minden folyamat *önmozgásában*, spontán fejlődésében, eleven életében való megismerésének az a feltétele, hogy mint ellentétek egységét ismerjük meg. A fejlődés az ellentétek 'harca'.” (Lenin, i. m. 339—340. o.)

Az ellentmondásnak azonban nemcsak egyetemes vonásai, hanem *különös* megnyilvánulási formái is vannak. Az ellentmondás különös vonásai minde-
nekelőtt az egyes mozgásformákban jelentkeznek. Minden mozgásformát meghatározott belső ellentmondások jellemeznek. Ezeknek az ellentmondásoknak a feltárása teszi lehetővé az adott mozgásformára jellemző törvény-

szerűségek megállapítását, az egyes mozgásformák összefüggésének felderítését.

Ilyen sajátos ellentmondásokkal találkozunk, például, a kémiai mozgásban. A *kémiai mozgás* alapvető ellentmondása az *egyesülés* (asszociáció, szintézis) és a *bomlás* (disszociáció, analízis). A kémia története során kezdetben az *analízis* állt előtérben, mivel először azt kellett tisztázni, hogy valamely anyag milyen alkotóelemekből tevődik össze. Ugyanakkor azonban a *szintézist* sem hanyagolták el teljesen, hanem lassanként az is fejlődésnek indult. Sőt a múlt században a szintézis túlsúlyba került az analízissel szemben.

Az egyesülési és a bomlási folyamatok az atomok és a molekulák minőségétől függően különböznek egymástól. Befolyásolja továbbá ezeket a folyamatokat az a körülmény, hogy a molekulák képződése és bomlása más molekulák képződésével és bomlásával különféle összefüggésben áll. Tehát a kémiai mozgás alapvető ellentmondása a konkrét képződési és bomlási folyamatok sokféleségében nyilvánul meg. A kémia ezért nagy figyelmet fordít olyan ellentétek tanulmányozására, mint az oldás és kristályosodás, hőelnyelés és hőleadás, kiterjedés és összenyomás, oxidáció és redukció, savak és bázisok, fémek és nem-fémek ellentéte.

Az ellentmondásokat konkrét megnyilvánulási formáik szerint három nagy csoportra oszthatjuk: *természeti*, *társadalmi* és *tudati* ellentmondásokra.

A természeti ellentmondásokat az jellemzi, hogy az emberi tudattól függetlenül alakulnak ki és oldódnak meg. Az ember megjelenése után ez a sajátosság természetesen módosul, mivel az ember beleavatkozik a természeti folyamatokba.

A társadalmi és a természeti ellentmondások között azonosság és különbség van. Azonosak abban, hogy mindazokkal a közös vonásokkal rendelkeznek, amelyek az ellentéteket általában jellemzik. Ugyanakkor a társadalmi ellentmondások abban különböznek a természetiektől, hogy bár eredetüket tekintve szintén objektívek, kialakulásuk és megoldódásuk az egyéni és a társadalmi tudat közvetítésével megy végbe. A forradalmak például olyan objektív társadalmi jelenségek, amelyben az emberek több-kevesebb tudatossággal vesznek részt.

A tudat ellentmondásai az objektív valóságban létező ellentmondások gondolati képei. A gondolkodás ellentmondásai megegyeznek a természeti és a társadalmi ellentmondásokkal abban, hogy eredetüket tekintve objektívek. Ugyanakkor azonban kialakulásuk és megoldódásuk nem a tudattól függetlenül, nem is a tudat közvetítésével, hanem magában a tudatban megy végbe.

Ha az ellentmondások között minőségi különbségek vannak, akkor ebből az következik, hogy az egyes konkrét ellentmondásokat nem egyszerűen valami általános séma alapján, hanem konkrét módon kell megoldani. A szocialista ipar és a magántulajdonon alapuló mezőgazdaság közötti ellentmondás minden népi demokratikus jellemző vonása. Ezen ellentmondás megoldásának általános módszere a szövetkezetek megteremtése. Az egyes szövetkezeti formák kialakítása, a szövetkezetek létrehozásának üteme, a szövetkezetek gazdálkodási módjának megállapítása stb. azonban már országonként különböző, sajátos vonásokat mutat. Ezeknek a sajátosságoknak a figyelmen kívül hagyása gátolja és fékezi az ipar és a mezőgazdaság közötti ellentmondás megszüntetését.

6. Ellentmondás és vonatkozás

Az ellentmondással kapcsolatos egyik alapvető probléma a vonatkozások helyes megítélése. A marxista filozófusok között véleménykülönbségek vannak atekintetben, hogy a valóságban az ellentmondások csak különböző vonatkozásokban állhatnak-e fenn, vagy pedig egyszerre ugyanazon vonatkozásban is. Az alábbiakban igyekszünk hozzájárulni e kérdés tisztázásához.

Hérakleitosz töredékeit vizsgálva azt figyelhetjük meg, hogy az ellentmondást mind ugyanabban, mind pedig különböző vonatkozásban elismerte. Az egyik esetben az azonosság lép előtérbe: „A kör kerületén közös a kerület és a vég.” „Az út fel és le ugyanaz.” A másik esetben viszont a különböző vonatkozásokra utal: „A tenger vize a legtisztább és legpiszkosabb, a halaknak ital és menedék, az embereknek ihatatlan és halálos.”

Az ösztönös dialektikához képest Platónnál már egy másik felfogás csíráival találkozunk. A szóban forgó kérdéssel kapcsolatban a következőket írta: „... otthagya ezeket (a mindenáron való ellentmondásokat), mint-hogy mindenki számára lehetségesek, — inkább arra legyünk képesek, hogy lépésről-lépésre vizsgálva kövessük a fejtegetéseket, ha valaki azt, ami *különböző*, bizonyos szempontból *azonosnak* mondja, s viszont azt, ami *azonos*, különbözőnek: figyelemmel kísérve, hogy *milyen vonatkozásban* és *milyen szempontból* mondja az illető, hogy az állítások egyike alkalmazható. Ellenben *csak úgy vaktában* az azonost különbözőnek bemutatni, vagy a különbözőt azonosnak, s a nagyot kicsinek, a hasonlót különbözőnek, s abban gyönyörködni, hogy mindig ilyen ellentéteket mutatunk fel szavainkban, — ez nem igazi vizsgálódás, hanem nyilván a Valósággal való első érintkezésnek koraszülött gyümölcse.” (Platón, Összes művei. II. köt. 270—271. o.)

Platón ebben a megjegyzésben, véleményünk szerint, a következő álláspontot foglalta el. Csak a primitív gondolkodás számára tűnik úgy, hogy valami egyszerre önmaga is lehet és más is. Pusztá játék a szavakkal, ha azt mondjuk, hogy valami rendelkezik egy tulajdonsággal és ugyanakkor nem rendelkezik. Gondolkodásunk akkor fogja fel helyesen az ellentmondásokat, ha ügyel annak kimutatására, hogy az egyik vonatkozásban a dolog rendelkezik valamilyen tulajdonsággal, a másik vonatkozásban pedig nem rendelkezik.

Hegel ezzel szemben a következőképpen interpretálta Platón felfogását: „A nehéz és igaz annak a kimutatása, hogy az, ami a más, ugyanaz, s az ami ugyanaz, más: mégpedig ugyanabból a szempontból és ugyanabban a vonatkozásban, amelyben az egyik történt velük, mutatjuk fel bennük a másik meghatározást is. Ellenben ha kimutatjuk azt, hogy ugyanaz valamiképpen más, és a más ugyanaz *is*, hogy a nagy kicsiny *is*, s a hasonló nem-hasonló *is*, s ha abban gyönyörködünk, hogy ily érvekkel mindig az ellenkezőt hozzuk fel — ez nem igazi belátás, és nyilván olyan ember” gondolkodásának „gyümölcse, aki csak kezdi érinteni a lényegét. Mindennek egymástól való elszigetelése műveletlen, nem filozófiai tudat ügyetlen eljárása. Minden gondolatnak tökéletes megsemmisítése, ha mindent elszigetelünk egymástól; mert épp az eszmék egyesítése a gondolat.” (Hegel, Előadások a filozófia történetéről. II. köt. Bp., 1959. 155. o.)

Véleményünk szerint Hegel ebben a kérdésben hamisan magyarázta Platón álláspontját. Abbeli igyekezetében, hogy Platón következetes dialektikusnak jellemezhesse, úgy tüntette fel, mintha Platón elismerte volna az ugyanabban a vonatkozásban való ellentmondást. Kétségtelen, hogy Platón

még elég közel állt az ösztönös dialektikához, mivel nem az ellentmondások kiküszöbölésére, hanem feltárásukra törekedett, és a vagy-vagy helyett az is-ist helyezte előtérbe. A különböző vonatkozás szempontjának felvetésével azonban eltávolodott az ösztönös dialektikától, és előkészítette az áttérést a formális szemléletmódra.

A formális módszert következetesen és rendszeresen először Arisztotelész alkalmazta: „... ha az egymásnak ellentmondó állítások ugyanarról a tárgyról egyszerre igazak, akkor nyilvánvalóan minden mindegy. Így tehát ugyanaz a tárgy hajó is, fa is, meg ember is, ha egyszer mindenről lehet valamit akár állítani, akár tagadni, ahogy éppen szükség van rá, amint ezt kénytelen-kelletlen tenniük is kell azoknak, akik Protagoras tanítását vallják. Mert, ha valakinek úgy tetszik, hogy az ember nem hajó, akkor nyilvánvaló, hogy nem hajó. S másfelől mégiscsak az, ha egyszer az ellentét is igaz... Ilyen képtelenségekre jut az ember, ha csatlakozik azokhoz, akik az említett felfogást vallják, továbbá arra, hogy az embernek nem kell feltétlenül *vagy* állítania, vagy tagadnia valamit. Mert ha igaz, hogy valaki ember is meg nem ember is, akkor nyilvánvalóan igaz az is, hogy az illető sem nem „ember”, sem nem „nem-ember”. (Metafizika. 74—75. o.) Arisztotelész tehát határozottan kimondta, hogy ugyanabban a vonatkozásban reálisan nem létezhet ellentmondás.

A formális módszer alkalmazása azzal a következménnyel járt, hogy a dolgok szétestek elemeikre. Az ellentmondás egyes oldalai az emberek tudatában önálló létet nyertek és függetlenné váltak egymástól. Úgy tűnt, hogy a dolgok, illetve a tulajdonságok csak egymással állhatnak ellentmondásban, de önmagukban véve nem lehetnek ellentmondásosak. Mindinkább előtérbe került tehát az a meggyőződés, hogy csak különböző vonatkozásban létezhetnek ellentmondások, ugyanabban a vonatkozásban azonban nem.

Mi az oka annak, hogy a formális gondolkodás csak az ugyanabban a vonatkozásban fellépő ellentmondást tagadja, a különböző vonatkozásokban jelentkezőt azonban nem? Az, hogy a formális gondolkodás számára elegendő az absztrakciónak az a foka, amelyen a tárgy egyes tulajdonságait elkülönítjük a többitől. Ugyanis már ezzel az eljárással is lehetővé vált bizonyos fizikai törvényszerűségek megállapítása, a növények és az állatok természetrajzának kidolgozása.

Megjelent azonban az az igény, hogy feltárják a dolgoknak a felszín mögött meghúzódó belső tulajdonságait (pl. a vegyületek összetételét, az emberi test szerkezetét). Ezt az igényt eleinte a metafizikus módszer elégítette ki. A metafizikus szemléletmód már nemcsak arra törekedett, hogy az egyes tulajdonságokat elkülönítse egymástól, hanem a jelenségeket elvonatkoztatta változásaiktól. A formális módszerhez képest ez az absztrakció magasabb foka volt. Csakis a metafizikus módszer tette lehetővé, például az emberi test anatómiájának megismerését, hiszen az élő emberek akkor még nem tudták az egyes szerveket tanulmányozni.

Ennek a szemléletmódnak az előtérbe kerülése kihatott az ellentmondás felfogására is. A metafizika arra a következtetésre jutott, hogy a dolgok lényege nem változik. Ha pedig a lényeg nem változik, akkor nem lehetséges, hogy ugyanaz a dolog egy időben *A* legyen, máskor meg nem *A*, vagy az egyik vonatkozásban *A* legyen, a másikban pedig nem. A metafizika tehát, ellentétben a formális logikával, még a különböző vonatkozásban fennálló ellentmondást sem ismerte el: ha két kijelentés ellentmond egymásnak, akkor ezek minden körülmények között kizárják egymást. Következésképpen a meta-

fizika számára minden (belső és külső) ellentmondás logikai ellentmondás, amelyet tűzzel-vassal irtani kell.

A metafizikus felfogással szembe fordulva Hegel az ellentmondások viszonyáról a következőket írta: „Mindegyik [ellentmondás] csak úgy vonatkozik önmagára, hogy mására vonatkozik. Ennek két oldala van; mindegyik vonatkozás nemléte mint a más létnek magában való megszüntetése; így nemléte csak egy mozzanat benne. De másrészt itt a tételezettség létté, közbős fennállássá lett; mása tehát, amelyet mindegyik tartalmaz, nemléte is annak, amiben csak mint mozzanat foglaltatik. Mindegyik tehát csak annyiban van, amennyiben *nemléte léttel bír*, mégpedig azonos vonatkozásban.” (Hegel, A logika tudománya. II. rész. Bp., 1957., 38. o.)

Hegel tehát dialektikus ellentmondásnak csak az ugyanabban a vonatkozásban fennálló ellentmondást tartja. Műveiben legalábbis nem találunk olyan helyet, ahol a különböző vonatkozásban levő ellentmondást dialektikusnak tekintené.

A marxizmus klasszikusai szintén bírálat tárgyává tették az ellentmondás metafizikus értelmezését: „Mindaddig, amíg a dolgokat mint nyugalmi helyzetben levőket, mint életteleneket, mindegyiket önmagában, egymással és egymásután szemléljük, valóban nem találunk bennük ellentmondásokat. Találunk itt bizonyos tulajdonságokat, melyek részben közösek, részben különbözők, sőt egymásnak ellentmondók, de ebben az utóbbi esetben különböző dolgokra vannak elosztva úgy, hogy semmi ellentmondást nem tartalmaznak magukban. Amíg a szemléletnek ez a területe elégséges számunkra, addig elég nekünk a közönséges, metafizikai gondolkodásmód is. De egészen más a helyzet, mihelyt mozgásukban, változásukban, életükben, kölcsönös egymásra hatásukban vesszük szemügyre a dolgokat. Ekkor tüstént ellentmondásokra bukkanunk.” (Engels, i. mű, 124. o.)

A marxizmus felfogása meghaladja egyrészt a formális szemléletmódot, amely csak a különböző vonatkozásban levő ellentmondást ismerte el, másrészt Hegel elképzelését, aki egyoldalúan az azonos vonatkozást helyezte előtérbe. *Az objektív ellentmondás az ugyanabban és a különböző vonatkozásban fennálló ellentmondás egysége.*

Az ugyanabban a vonatkozásban fennálló ellentmondások együttes létezését természetesen mindaddig nem érthetjük meg, amíg az azonosságot formálisan fogjuk fel. A formális felfogás azt jelenti, hogy az azonosságot a különbözőségtől mentesnek, vagyis tiszta azonosságnak tekintjük. Ha így értelmezzük az azonos vonatkozást, akkor az ellentmondások valóban nem létezhetnek együttesen.

A marxizmusnak azonban az az álláspontja, hogy az azonosság nem más, mint az azonosság és a különbözőség egysége. A tiszta azonosság csak absztrakció, ilyen a valóságban nem létezik. A konkrét azonosságot az jellemzi, hogy benne az azonosság dominál.

Mi következik ebből az azonos vonatkozást illetően? Vegyünk egy példát. Ismeretes, hogy ha egy gyógyszerből mértéken felül veszünk be, akkor az méreggá válik. A konkrét azonosság ebben az esetben azt jelenti, hogy ugyanannak a gyógyszernek ugyanarra az emberre gyakorolt hatásáról van szó. Ugyanakkor a gyógyszeradag különbözik.

A formális álláspont hívei itt azt az ellenvetést tehetik, hogy ha az adag különbözik, akkor már nem beszélhetünk teljes azonosságról. Mielőtt erre az ellenvetésre válaszolnánk, tegyünk fel egy kérdést: vajon a különböző vonat-

kozások teljesen különböznek-e egymástól. Ha például azt mondjuk, hogy aratáskor az eső káros a búzára, de hasznos a kukoricára, akkor, természetesen, a különbség a döntő. De vajon nem ugyanarról az esőről, és az esőnek a növényekre gyakorolt hatásáról van-e szó? De ha a különbözőségnek nem kell teljesnek lennie ahhoz, hogy különböző vonatkozásokról beszélhessünk, akkor az azonosságnak miért kellene teljesnek lennie?

Térjünk vissza a gyógyszerhez. Ahhoz tehát, hogy azonos vonatkozásról beszélhessünk, nem szükséges teljes azonosságot feltételeznünk (nota bene: nem is lehet). Csupán azt kell kimutatnunk, hogy az adott esetben az azonosság dominál. Precízen szólva: az azonos vonatkozás voltaképpen *az azonos vonatkozás és a nem-azonos vonatkozás egysége*.

Ezt az egységet tartotta szem előtt Lenin, amikor a következőket írta: „... az emberek hibái rendszerint kapcsolatban vannak erényeikkel. Az ember hibái mintegy folytatásai az erényeinek. Ha az erények tovább tartanak, mint kellene, ha nem akkor mutatkoznak meg, amikor kellene, és nem ott, ahol kellene, akkor hibák.” (Lenin Művei. 33. köt. 160. o.)

A metafizikus felfogás szempontjából az ugyanabban a vonatkozásban fennálló ellentmondások elismerése zagyvasághoz vezet. Dühring például, a Tőkét bírálva, a következőket írta: „Természetes és érthető logika hiánya, amely jellemzi a dialektikusan-kusza egymásba fonódásokat és gondolat-arabeszkeket... már az eddig megjelent részre alkalmazni kell azt az elvet, hogy bizonyos tekintetben és általában (!) egy ismert filozófiai előítélet szerint minden bármiben és bármilyenben keresendő, s hogy e zagyva és zavaros felfogás szerint végül minden egyremegy... De az egészséges logika előreláthatólag mégis diadalmaskodni fog torzképe felett... Az előkelősködés és a dialektikus titok-lim-lom senkit, akiben van még egy kis egészséges ítélőképesség, nem fog arra bírni, hogy a gondolatok és stílus formátlanságaival... komolyabban foglalkozzék. A dialektikus badarságok utolsó maradványainak elhalásával az ámitásnak ez az eszköze... el fogja veszíteni megtévesztő befolyását, és senki sem fogja többi hinni, hogy érdemes gyötrődnie azért, hogy ott akadjon valamely mély bölcsességre, ahol a zagyvaságok megtisztított magva, legjobb esetben közönséges elméletek, ha ugyan nem közhelyek vonásait mutatja... A (marxi) egymásbafonódásoknak a logos-tan szabályai szerint való visszaadása teljesen lehetetlen az egészséges logika prostituálása nélkül.” (Idézi Engels, i. m. 126—127. o.)

Hallgassuk csak meg, hogy mit válaszolt erre Engels: „Dühring úr legmeglepőbb közlése mindenestre az, hogy a marxi álláspont számára végül, minden egyre megy’, hogy tehát Marx szerint például kapitalisták és bér-munkások, feudális, kapitalista és szocialista termelési mód is, egyre megy’... Hogy ily szimpla ostobaság lehetőségét megmagyarázzuk, fel kell tételeznünk, hogy már maga ez a szó: dialektika, Dühring urat beszámíthatatlanná teszi, amely állapotban neki, egy bizonyos zagyva és zavaros felfogás következtében, végül, ‘egyre megy’, mit mond és mit cselekszik.” (Engels, i. m. 128. o.)

A szaktudományok fejlődése következtében napjainkban egyre nehezebbé válik nyíltan tagadni az objektív ellentmondások létezését. Az idealisták ezért leplezett módon igyekeznek az objektív ellentmondásokat kiküszöbölni. Ilyen kísérlettel találkozunk, például, a komplementaritási elv értelmezésében. Ez az elmélet elismeri, hogy az atom egyaránt korpuszkuális és hullám jellegű. Ugyanakkor azt állítja, hogy az egyik kísérlet számára csak korpuszkula,

a másik kísérlet számára csak hullám. Ha ez így van, akkor különböző vonatkozásokról van szó, tehát a korpuszkula és a hullám között nem ellentmondás, hanem kiegészítés áll fenn. A komplementaritási elmélet hívei úgy vélték, hogy ezzel a bűvészmutatvánnyal sikerült eltüntetniök az ellentmondást. Amikor azonban kiderült, hogy az atom ugyanabban a vonatkozásban hullám is, korpuszkula is (Vö. Bohm, D., Okság és véletlenség a modern fizikában. Gondolat, 1960.), akkor az elvárásolt ellentmondás újból előbukkant.

A marxista filozófusok egy része tagadja azt, hogy az ellentmondások ugyanabban a vonatkozásban állnak fenn. Ilyen álláspontot képviselt, például, Fogarasi. Felfogásának igazolására, a többi között, Marxnak a következő megállapítására hivatkozott: „Az áru *mindig* használati érték — búza, vászon, gyémánt, gép stb. —, de mint áru egyúttal *nem* használati érték. Ha tulajdonosa számára használati érték, vagyis tulajdonosa saját szükségletei kielégítésének közvetlen eszköze volna, akkor nem volna áru. Tulajdonosa számára az áru éppen *nem-használati érték*, vagyis csupán a csereérték anyagi hordozója, szóval pusztán *csereeszköz*; mint a csereérték aktív hordozója válik a használati érték csereeszközzé. Tulajdonosa számára az áru már csak mint csereérték használati érték. Használati értékké tehát *lennie* kell, mégpedig először mások számára. Mivel saját tulajdonosa számára nem használati érték, más áruk tulajdonosai számára használati érték. Ha nem lesz azzá, akkor tulajdonosának munkája haszontalan munka volt, eredménye tehát nem áru. Másrészt az árunak *magá* a tulajdonos számára is használati értékké kell lennie, mert az ő létfenntartásának eszközei áruján kívül, idegen áruk használati értékeiben léteznek.” (Marx, A politikai gazdaságtan bírálatához. 1953. 24. o.)

Fogarasi ehhez a passzushoz a következő megjegyzést fűzi: „Az ellentétek azonossága Marx számára valami mást jelent, mint Hegel számára, ugyanis az ellentétek azonosságát nem egy és ugyanazon vonatkozásban jelenti, hanem az ellentétek azonosságát különböző vonatkozásokban. Az áru konkrét esetében nem-használati érték tulajdonosa számára, tehát a tulajdonosra *vonatkoztatva*, használati érték a nem-tulajdonos számára, vagyis a nem-tulajdonosra *vonatkoztatva*. Marx utal arra is, hogy itt két-ellentétpár áll egymással ellentétes vonatkozásban: a használati érték és a nem-használati érték ellentéte, és a tulajdonos és nem-tulajdonos ellentéte. Az utóbbi ellentétet itt nem foglalja össze semmiféle egység.” (Fogarasi, Logika. 4. kiad., Akadémiai Kiadó, 1958., 517—518. o.)

Véleményünk szerint Fogarasi helytelenül értelmezte Marx megállapítását. Vitathatatlan, hogy a használati érték és a csereérték ellentmondása különböző vonatkozásban egyszerre fennállhat. De mi a helyzet akkor, ha ugyanabban a vonatkozásban vetjük össze őket?

Kezdjük azzal, hogy mit jelent az áru tulajdonosa számára. Nyilvánvaló, hogy az áru ebben a vonatkozásban elsősorban csereértékkel bír. De ugyanakkor használati értéket is jelent tulajdonosa számára. Természetesen nem abban az értelemben, hogy ha a tulajdonos nem tudja eladni az áruját, akkor saját maga elfogyaszthatja. Hiszen, ami nem került bele a csereforgalomba, az nem áru. Ezért mutat rá Marx nyomatékosan arra, hogy valamely áru csak csereértékének közvetítésével jelent használati értéket tulajdonosa számára. „Az ember bizonyos tekintetben úgy jár, mint az áru. Minthogy sem tükörrel nem jön a világra, sem pedig mint Fichte-féle filozófus, aki szerint Én vagyok én, az ember először más emberben, mint tükörben látja meg önmagát. Péternek, az embernek, először Pálra; az emberre mint vele egyenlőre kell magát

vonatkoztatnia, hogy önmagára mint emberre vonatkoztassa magát. Ezzel azonban számára Pál, szőröstül-bőröstül, pálos testiségében az emberi genus [nem] megjelenési formájává is lesz.” (Marx, A tőke. I. köt., Szikra, 1955., 59. o.)

Vegyük szemügyre most a másik oldalt. A nem-tulajdonos számára az áru elsősorban használati értékkel bír, mivel azt el akarja fogyasztani. Mennyiben jelent neki ugyanakkor csereértéket? Annyiban, hogy az áru használati értéke csak akkor realizálódik számára, ha megfelelő értékű más árut adott érte cserébe. Ha a szóban forgó tárgyat ajándékba kapná, akkor annak valóban csak használati értéke lenne, viszont nem lenne áru. Kitűnt tehát, hogy a használati érték és a csereérték ellentmondása mind ugyanabban, mind különböző vonatkozásban fennáll.

7. Mozgás és ellentmondás

A vonatkozások problémájának helyes megítélésében nagy súllyal esik latba a mozgás lényegének dialektikus felfogása. Ezért az alábbiakban ennek megvilágítására törekszünk.

A mozgás ellentmondásos természetének felismerésével először Hérakleitosznál találkozunk: „Ugyanazokba a folyamokba lépünk, és mégsem ugyanazokba lépünk, vagyunk is, meg nem is vagyunk”. Hérakleitosznak ezt a töredékét Engels a következőképpen kommentálta: „... először Herakleitos mondta ki világosan: Minden van és egyúttal nincs is, mert minden *folyik*, állandó változásban, állandó keletkezésben és elmúlásban van”. (Engels, i. m. 22. o.)

Arisztotelész szembefordult az ösztönös dialektikával: „... ha van mozgás, és van, ami mozog, akkor minden egy kezdőponttól egy végpont felé mozog. A mozgó tárgynak tehát benne kell lenni abban a pontban, ahonnan mozogni fog, s akkor nem lehet másban; majd ebből kiindulva halad a cél felé, míg csak abban benne nem lesz.” (Arisztotelész, Metafizika. 243. o.)

A metafizikus gondolkodás a mozgást úgy fogja fel, hogy a mozgó test az adott pillanatban az egyik helyen, a másik pillanatban pedig egy más helyen van. Ez a felfogás alkalmas annak megállapítására, hogy a mozgó test egy adott pillanatban hol tartózkodik. Nem ad azonban kielégítő választ arra a kérdésre, hogy mi a mozgás. Vagyis a metafizikus szemléletmód a mozgásnak csak az eredményét írja le, de nem tárja fel a mozgás lényegét.

A metafizikus felfogás, továbbá, eltűzta azt a helyes felismerést, hogy a mozgás diszkrét jellegű. A teret úgy tekintették, mint egymástól független pontok sorát, és úgy vélték, hogy a mozgó test a térnek mindig valamely meghatározott pontján van. A dialektika ezzel szemben azt vallja, hogy a mozgás a folytonosság és a megszakítottság ellentétének egysége. Ha ugyanis a mozgás csak megszakított lenne, akkor nem lehetne magyarázatot találni arra, hogy miképpen jut a mozgó test az egyik pontról a másikra. „A mozgás az idő és a tér lényege. Ezt a lényegét két alapfogalom fejezi ki: a (végtelen) szakadatlanosság (Kontinuität) és a pontualitás (= a szakadatlanóság tagadása, a *megszakítottság*). A mozgás az (idő és a tér) szakadatlanosságának és az (idő és a tér) megszakítottságának egysége. A mozgás ellentmondás, ellentmondások egysége.” (Lenin, Filozófiai füzetek, Szikra, 1954. 245—246. o.)

A metafizikus felfogást bírálva, Hegel a következőket írta: „Maga a külső érzéki mozgás az ellentmondás közvetlen létezése. Hogy valami mozog, nem

azt jelenti, hogy ebben a pillanatban itt van s a másik pillanatban amott, hanem azt, hogy egyazon pillanatban itt van és nincs itt, hogy egyazon helyen egyszerre van és nincs. El kell ismerni azokat az ellentmondásokat, amelyeket a régi dialektikusok felmutatnak a mozgásban; de ebből nem az következik, hogy azért a mozgás nem létezik, hanem inkább az, hogy a mozgás maga a *létező* ellentmondás.” (Hegel, A logika tudománya. II. rész. Akadémiai Kiadó, 1957., 52. o.)

Engels egyetértett ezzel a felfogással: „Mindaddig, amíg a dolgokat mint nyugalmi helyzetben levőket, mint életteleneket, mindegyiket önmagában, egymásmellett és egymásután szemléljük, valóban nem találunk bennük ellentmondásokat. Találunk itt bizonyos tulajdonságokat, melyek részben közösek, részben különbözők, sőt egymásnak ellentmondók, de ebben az utóbbi esetben különböző dolgokra vannak elosztva úgy, hogy semmi ellentmondást nem tartalmaznak magukban. Amíg a szemléletnek ez a területe elégséges számunkra, addig elég nekünk a közönséges, metafizikai gondolkodásmód is. De egészen más a helyzet, mihelyt mozgásukban, változásukban, életükben, kölcsönös egymásrahatásukban vesszük szemügyre a dolgokat. Ekkor tüstént ellentmondásokra bukkanunk. Maga a mozgás ellentmondás; már az egyszerű mechanikai helyváltozás is csak azért mehet végbe, hogy valamely test egy és ugyanazon időpontban egy helyen és egyszersmind egy másik helyen, egy és ugyanazon a helyen és nem azon a helyen van. És ennek az ellentmondásnak folytonos létesülése és egyidejű megoldása teszi éppen a mozgást.” (Engels, i. m. 124. o.)

A mozgás dialektikus felfogásával szemben csakhamar jelentkezett a metafizikus gondolkodás újabb támadása. Ezzel kapcsolatban Lenin a következőket jegyezte meg: „a mozgás azt jelenti, hogy a test egy adott pillanatban az egyik helyen, egy másik, következő pillanatban pedig másik helyen van, ez az az ellenvetés, amelyet Csernov Hegel *valamennyi* „metafizikus” ellenfele *nyomán* ismétel . . . Ez az ellenvetés *helytelen* : 1. a mozgás *eredményét* írja le, nem pedig *magát* a mozgást; 2. nem mutatja meg, nem tartalmazza a mozgás *lehetőségét* ; 3. úgy tünteti fel a mozgást, mint *nyugalmi* állapotok összegét, kapcsolatát, vagyis nem küszöböli ki a (dialektikus) ellentmondást, hanem csak eltakarja, elodázza, elködösíti, elleplezi.” (Lenin, Filozófiai füzetek, id. kiad., 247. o.)

Sajnos, a marxista filozófusok között is akadnak olyanok, akik az ellentmondások kiküszöbölésére törekcszenek. Ilyen álláspontot foglalt el, például Schaff lengyel filozófus a Deutsche Zeitschrift für Philosophie c. folyóiratban megjelent cikkében (IV. évf. 3. sz.), amelyben tagadta a mozgás ellentmondásosságát és általában az objektív valóság ellentmondásmentességét igyekezett bizonyítani.

Schaff felfogását bírálva, Erdei helyesen fejtette ki, hogy: „Az értelem fentebb ismertetett meghatározása a mozgásról, amely csak a mozgás *eredményét* összegezi, éppen ennek figyelembe nem vétele miatt egyoldalú. Ha feltennénk, hogy tárgyunk az A ponton 'időzik' egy ideig, azután átsap a B pontra, ott ismét időzik egy ideig, akkor nem a mozgásról, hanem a mozgás és a nyugalom egy eklektikus kotyvalékaról beszélünk. Ez a feltevés ugyanis szétdarabolja, összezúzza, megsemmisíti magát a mozgást, hiszen feltételezi, hogy a mozgó tárgy A ponton nyugalomban van, azután átsap B pontra, ott ismét nyugalomban van stb. stb. A nyugalomnak és a mozgásnak ez az összekotyvasztása azonban nem a mozgás, hanem a mozgás és a nyugalom váltako-

zása, amellyel kapcsolatban lehetetlen lenne választ adni arra a kérdésre: miért áll meg és miért indul meg tárgyunk a kérdéses pontokon, illetve azok között. A dialektika a nyugalomnak ezt az eklektikus belevegyítését a mozgásba kiküszöböli, a tárgyat folytonosan mozgásban levőnek fogva fel, nem mondhatja: a mozgó tárgy most itt van, a következő most-ban pedig ott, hanem hangsúlyozza a mozgás vitathatatlan tényét, a tárgyat úgy fogja fel, mint minden egyes pontról éppen most eltűnőt, tehát úgy, hogy most és itt van is, meg nincs is, mert ott is van, mert a következő most-ban is van.” (Erdei, A mozgás dialektikája. Magyar Filozófiai Szemle. 1957. 2—4. sz. 355. o.)

Végül vegyünk szemügyre még egy ellenvetést. Klaus, Garaudynak a materialista ismeretelméletről írott könyve német kiadásában, a többi között, a következő megjegyzést teszi: „Az utóbbi években sokat vitatták azt a megállapítást, hogy a mechanikai mozgás ellentmondásossága abban áll, hogy egy test egyszerre adott helyen és nem az adott helyen van. Ha a valóságban úgy van, hogy egy test egy és ugyanazon időpontban az adott helyen és nem azon a helyen van, akkor (az igazság marxista meghatározásának megfelelően), amennyiben erről a tényről igaz ítéletet akarunk nyújtani, úgy a gondolkodásban is ezt a megállapítást kell tennünk. Vagyis ezt a két tételt például 'Az A test t időben b helyen van és az A test t időben nem a b helyen van' együttesen igaznak kell elfogadnunk. 'A marxista filozófia alapjai' c. szovjet tankönyv helyesen mondja: „... két ítélet, amelyek közül az egyik valamit állít egy tárgyról, a másik ugyanarról a tárgyról ugyanabban az időben és ugyanabban a viszonylatban ugyanazt tagadja — nem lehet egyidejűleg igaz ... A formális logikának mindezeket a törvényeit bármely tárgyról való gondolkodásunkban be kell tartani. Megsértésük hibákra vezet, s gondolkodásunkat illogikussá, tökéletlenné teszi. Különösen az ellentmondás törvényének megsértése okoz zavart, homályosságot, következetlenséget a gondolkodásban.” (Id. mű, 347—348. o.) Ha az előbb említett két tételt együttesen igaznak tekintjük, akkor egyértelműen logikai ellentmondáshoz jutunk. A modern logika elemi módon kimutatja, hogy az ilyen ellentmondásból bármely tetszőleges tétel levezethető. Hegelnél megtaláljuk Garaudy megfogalmazását. Onnan vette át Engels. Ha ezt a tételt ebben a formában fenntartjuk, akkor a szovjet tankönyv megállapítását nem lehet korlátlanul érvényesnek tekinteni. Akkor vannak olyan esetek, amelyekben a logikai ellentmondások tilosak, és mások, amelyekben megengedhetők.” (Garaudy, Die materialistische Erkenntnistheorie. Berlin. 1960. 410—411. o.)

Mi tehát Klaus álláspontja, amelyet ebben a megjegyzésben bizonyos fókig burkolt formában fejtett ki? Megítélésünk szerint a fenti gondolatmenetből a következő zárótételeket vonhatjuk le: 1. Engels kritikátlanul átvette Hegel megállapítását a mozgás ellentmondásos természetéről. 2. A szovjet tankönyv és Engels álláspontja szembenáll egymással. 3. Tekintve, hogy a szovjet tankönyv álláspontja a helyes, ezért az ellentmondások ugyanabban a vonatkozásban a valóságban kizárják egymást, a gondolkodásban pedig minden körülmények között megengedhetetlenek.

8. Belső és külső ellentmondás

Belsőnek nevezzük azt az ellentmondást, amely az egyes tárgyakban rejlik. Külsőnek pedig azt az ellentmondást, amely két vagy több tárgy között áll fenn.

A tudomány története során hosszú időn át elválasztották és szembe állították egymással a belső és a külső ellentmondásokat. Egyfelől kialakult egy olyan felfogás, mely tagadta a belső ellentmondások létezését. Ilyen álláspontot foglaltak el például azok a fizikusok, akik a mechanikai mozgás okát csak valamiféle külső erőben keresték.

Hasonló felfogással találkozhatunk az egyensúlyelmélet híveinél. Ennek az irányzatnak a képviselői tagadják a belső ellentmondások létezését, s csak a külső ellentmondásokat ismerik el. Úgy vélik, hogy az ellentmondások viszonyában az egyensúly az alapvető.

Ezzel a felfogással szemben kimutathatjuk, hogy bármely természeti vagy társadalmi jelenségben belső ellentmondásokkal találkozunk. Például a szerves természetben a pozitív és a negatív elektromossággal, a szerves természetben az asszimilációval és a disszimilációval, az emberi tudatban az extenzív és az intenzív megismeréssel.

De találkozhatunk olyan nézetekkel is, amelyek, éppen ellenkezőleg, a külső ellentmondásokat tagadják. Ilyen például a biológiában az autogenézis elmélete, amely az élőlények fejlődését csupán belső tényezőkből magyarázza és figyelmen kívül hagyja a környezet szerepét.

A belső és a külső ellentmondások nem egymást mereven kizáró ellentétek. Minden ellentmondás egyszerre belső is, külső is. A munkáosztály és a tőkésosztály ellentéte az egyes osztályok szemszögéből nézve külső ellentmondás, a kapitalizmus egészét tekintve belső ellentmondás. A belső és a külső ellentmondások egymás nélkül nem létezhetnek, egymást kölcsönösen feltételezik.

Felmerül mármost az a kérdés, hogy kettőjük viszonyában melyik az alapvető. A marxista filozófusok egyetértének abban, hogy valamely jelenség fejlődését egészében véve, a belső ellentmondások töltik be a meghatározó szerepet. Valamely növény, például, külső ellentmondásban áll az őt körülvevő környezettel. Ez a környezet (talaj, fény, időjárás stb.) jelentős hatást gyakorol a szóban forgó növény fejlődésére. Ugyanakkor azonban a növény fejlődését elsősorban a belső anyagcsere határozza meg, amely nem más, mint az asszimiláció és a disszimiláció egysege.

Vannak azonban akik úgy vélik, hogy mindig a belső ellentmondások az alapvetőek. Ez metafizikus elképzelés. Bizonyos körülmények között a külső ellentmondások is alapvetőkké válhatnak. A gyarmati sorban élő népek szempontjából például a gyarmatosítóktól való megszabadulás, tehát a külső ellentmondás megoldása az alapvető. Ettől függ ugyanis az illető nép belső ellentmondásainak megszüntetése. A dialektika követelményeinek tehát még nem tettünk eleget akkor, ha elismerjük, hogy a belső ellentmondások mellett bizonyos szerepük van a külső ellentmondásoknak is. Ennél tovább kell mennünk, annak felismeréséig, hogy adott körülmények között a külső ellentmondások az alapvetők.

A belső és a külső ellentmondás viszonyát továbbá úgy kell tekintenünk, mint ellentétek harcát és egységét. A szocialista országok belső ellentmondásainak megoldása azt a követelményt támasztja, hogy minden rendelkezésre álló anyagi eszközzel fokozzák a termelés növelését. A szocialista rendszer és a kapitalista rendszer között fennálló külső ellentmondás viszont azt kívánja, hogy a szocialista országok kellő színvonalra emeljék hadi potenciáljukat az agresszorok elrettentése végett. Ezért anyagi eszközeik egy részét honvédelmi célokra kell fordítaniuk. Nyilvánvaló, hogy ez a külső és belső ellentmondás

szemben áll egymással. Ugyanakkor azonban kölcsönhatás is van közöttük. A szocialista országok gazdasági erejének növekedése hatással van a nemzetközi helyzet alakulására és viszont.

Ez azonban ismét nem jelenti azt, hogy a belső és a külső ellentmondások közötti harc és egység egyenrangú. Vegyük pl. a sejtosztódás folyamatát. Itt, a többi között, a következő ellentmondással találjuk magunkat szembe. Ismeretes, hogy valamely test köbtartalma nagyobb mértékben növekszik, mint a felszíne (a köbtartalom a harmadik, a felület pedig a második hatvány arányában nő). A sejt növekedése tehát azzal a következménnyel jár, hogy kibontakozik az ellentmondás a belső tartalom és a külső felszín között. A belső és a külső harca az egyik fő mozgatórugója a sejt fejlődésének. Ennek a harcnak végül is az az eredménye, hogy az eredeti egység két önálló részre esik szét.

Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk, hogy a belső és a külső ellentmondások viszonyában bizonyos körülmények között egységük az alapvető. Amikor, például a szocialista országok költségvetést készítenek, akkor a többi között, arra törekszenek, hogy optimális arányt állapítsanak meg a termelésre, illetve a honvédelemre fordítandó kiadások között. Milyen következményekkel járna, ha ebben az esetben is az ellentétek kiélezését tekintenék a fő feladatnak? Ekkor vagy a termelés vagy a honvédelem kerülne hátrányos helyzetbe. Bármelyik következne be a kettő közül, egyik sem mozdítaná elő a szóban forgó ellentmondások megoldását, sőt ellenkezőleg, hátráltatná azt. Ez esetben tehát az egységet kell előtérbe helyezni annak érdekében, hogy az anyagi eszközök hovafordításával kapcsolatban felmerülő ellentmondást fel lehessen számolni.

A belső és a külső ellentmondás továbbá olyan viszonyban áll egymással, mint a *tartalom* és a *forma*. A tartalom a tárgyakban végbemenő belső folyamatok összessége. A forma a tartalom kifejezése. A tartalom és a forma viszonyát úgy kell felfognunk, mint a belső ellentmondásoknak külső ellentmondásokban való kifejeződését. „Amikor tüzetesebben szemügyre vettük *A* áru értékkifejezését, amelyet *B* áruval való értékviszonya tartalmaz, kitűnt, hogy ezen belül *A* áru természeti formája csak használati érték alakja, *B* áru természeti formája pedig csak értékforma vagy értékalak. A használati értéknek és az értéknek az áruban rejlő belső ellentétét tehát egy külső ellentét fejezi ki, vagyis két áru viszonya, amelyben az az áru, *amelynek* értékét ki kell fejezni, közvetlenül csak használati érték, a másik áru ellenben, *amelyben* az értéket kifejezzük, közvetlenül csak csereérték. Egy áru egyszerű értékformája tehát az áruban foglalt ellentétnek, a használati érték és az érték ellentétének egyszerű megjelenési formája.” (Marx, *A tőke*, I. köt. id. kiad., 67. o.)

9. Az ellentmondások alá- és fölrendeltségi viszonya

Minden tárgynak számos belső ellentmondása van. Ezeket azonban nem szabad mint pusztán egymás mellé rendelteket, egyenrangúaknak felfogni. Ahhoz, hogy egy tárgy lényegét megragadhassuk, az *alapvető* és a *fő* ellentmondásokat kell kiemelnünk. „Ha az ellentmondások sajátosságának kérdését tanulmányozva lemondunk olyan két problémának a megvizsgálásáról, mint valamely folyamat fő ellentmondásának és nem fő ellentmondásainak, valamint az ellentmondások fő oldalának és nem fő oldalának problémája, vagyis lemond-

dunk az ellentmondások között fennálló különbségek vizsgálatáról — absztrakcióba esünk és nem tudjuk konkrétan megérteni, mi történik az ellentmondásokkal, tehát az ellentmondások megoldásának helyes módszerét sem tudjuk megtalálni. Ezeknek az ellentmondások közt fennálló különbségeknek, az ellentmondások e sajátos vonásainak az a magyarázata, hogy az ellentmondások oldalai egyenlőtlenül fejlődnek. A világon semmi sem fejlődik abszolút egyenletesen, és nekünk harcolnunk kell az egyenletesség elmélete vagy az egyensúly elmélete ellen. Ugyanakkor éppen az ellentmondás oldalainak egyenlőtlen fejlődésében és azokban a változásokban, amelyeken az ellentmondás fő oldala és nem fő oldala a fejlődés folyamán átesik, nyilvánul meg a régít felváltó újnak az ereje.” (Mao Ce-tung, Az ellentmondásról. Válogatott művei. 2. köt. Szikra, 1953., 480—481. o.)

Vegyük tehát sorra ezeket az összefüggéseket.

Alapvetőnek nevezzük azokat az ellentmondásokat, amelyek meghatározzák valamely dolog lényegét. A kapitalizmus alapvető ellentmondása a termelés társadalmi jellege és az egyéni kisajátítás közötti ellentmondás. Ezen alapszik a burzsoázia és a proletariátus harca, a város és a falu ellentéte stb.

Az alapvető ellentmondás megoldódásától függ a többi ellentmondás megoldódása, magának az adott tárgynak a fejlődése. Ha megváltozik az alapvető ellentmondás, akkor megváltozik maga a tárgy is.

Az alapvető ellentmondás helyes megállapításának nagy politikai jelentősége van. Tudatosan helyes politikát ugyanis csak akkor lehet folytatni, ha a társadalmi viszonyok konglomerátumából sikerül kiragadni azt a fő problémát, amelynek megoldása a továbbfejlődés kulcsa.

A polgári és a kispolgári ideológusok, amennyiben egyáltalán elismerik, hogy a társadalomban léteznek alapvető ellentmondások, minduntalan arra törekcszenek, hogy mellékes vagy kiagyalt ellentmondásokat tüntessenek fel alapvető ellentmondás gyanánt. Pl. hazánkban, a többi között, Karácsony Sándor azzal az „elmélettel” lépett fel, hogy a társadalom fő problémája az öregek és a fiatalok harca. Nyilvánvaló, hogy ez az elmélet az uralkodó osztályok érdekeit szolgálta azzal, hogy a tömegek megosztására, a dolgozók generációk szerinti szembeállítására törekedett.

A szocialista társadalomban is előfordulnak helytelen nézetek az alapvető ellentmondás megítélését illetően. Például Sztálin „A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban” c. munkája alapján egyes szovjet közgazdászok úgy gondolták, hogy a szocializmus alapvető ellentmondása a Szovjetunióban az össznépi és a csoporttulajdon közötti ellentmondás. Ebből a helytelen elméleti tételből kiindulva arra a hamis következtetésre jutottak, hogy a szovjet állam jelenlegi fő feladata a kolhoztulajdon felváltása az össznépi tulajdonnal. A szocialista társadalomban valójában a termelőerők és a termelési viszonyok között áll fenn az alapvető ellentmondás.

Azt az ellentmondást, amely a döntő láncszemet jelenti az alapvető ellentmondás megoldódásának adott szakaszában, *fő ellentmondásnak* nevezzük, „... a folyamat fejlődésének mindegyik szakaszában csak egy fő ellentmondás van, s ez vezető szerepet játszik”. (Mao Ce-tung, i. m. 2. köt. 473. o.)

A fejlődés folyamatában az alárendelt ellentmondások fő ellentmondásokká válhatnak és megfordítva. Így például a második világháború időszakában a fasizmus és a demokrácia harca vált fő ellentmondássá. A második világháború után a fasizmus és a demokrácia harca a háború és a béke harcához viszonyítva alárendelt ellentmondássá vált.

Milyen összefüggés van mármost az alapvető és a fő ellentmondás között? Az alapvető ellentmondás áthatja az adott jelenség egész fejlődési folyamatát, a fő ellentmondás e folyamat adott szakaszán jelenik meg. Míg az alapvető ellentmondás megoldódása az adott tárgy megváltozását vonja maga után, addig a fő ellentmondás módosulása nem jelent minőségi változást.

Miután megvizsgáltuk az egyes ellentmondások közötti összefüggést, térjünk rá az ellentmondás két oldala közötti viszony elemzésére.

10. Az ellentmondás oldalainak összefüggése

Induljunk ki annak a kérdésnek a megválaszolásából, hogy milyen szempontokat kell figyelembe vennünk valamely ellentmondás oldalainak meghatározásakor. Számos esetben szembetűnő módon megnyilatkoznak az ellentmondás oldalai. Így például a pozitív és a negatív elektromosság, a jó és a rossz stb. esetében. Vannak azonban olyan ellentmondások, amelyeknek az oldalait csak beható tanulmányozás révén lehet feltárni. Egy ideig, például, úgy vélték az atomfizikusok, hogy *csak a súlyos elemek felbontása révén* lehet atomenergiát előállítani. Hosszas kutató munkára volt szükség annak kimutatásához, hogy atomenergiához *a hidrogén magfúziója révén is* hozzá lehet jutni. Napjainkban hasonló problémát jelent az antianyag létezésének bizonyítása. Ma még az antianyagról csak hipotézis formájában lehet beszélni. Az elmondottakból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy nem elegendő valamely jelenséget ellentmondásos természetűnek tekinteni. Az igazi feladat annak kimutatásában áll, hogy konkrétan mi mivel áll ellentmondásban.

Már Arisztotelész kísérletet tett arra, hogy eligazodjék az ellentmondó oldalak viszonyában. A következőket írta: „A jónak feltétlenül a rossz az ellentéte. Ez világos az egyes jó és rossz dolgok alapján történő indukció révén. Pl. az *egészségnek* ellentéte a betegség, az *igazságosságnak* az igazságtalanság, a *bátorságnak* a gyávaság, és a többinél is ugyanígy. Azonban a rossznak egyszer a jó az ellentéte, máskor pedig a rossz. Hiszen a nyomornak, — ami pedig rossz, — a pazarlás az ellentéte, pedig ez is rossz. Hasonlóképpen: a mértéketlenség, amely jó, mindkettőnek ellentéte. Azonban ilyesmit csak kevés esetben láthatunk, legtöbbször a rossznak mindig a jó az ellentéte.” (Arisztotelész, *Organon*. I. köt. Akadémiai Kiadó, 1961., 92. o.)

Arisztotelész azért nem volt képes határozott álláspontot elfoglalni ebben a kérdésben, mivel nem jutott el annak felismeréséhez, hogy az ellentmondásnak különböző szintjei vannak. Vegyük csak a fenti példát. Ebben az esetben valójában két ellentmondás pár van: mértéketlenség-mértéktelenség, pazarlás-zsugoriság (a nyomornak ugyanis nem a pazarlás az ellentéte, hanem a bőség). Milyen viszony van mármost a két ellentmondás között? A pazarlás és a zsugoriság a mértéktelenség két pólusa. A pazarlás csak a zsugorisággal áll ellentétben. Ellentétes-e egymással a pazarlás és a mértéketlenség? Közvetlenül nem. A pazarlás nem mint pazarlás, hanem mint a mértéketlenség egyik megnyilvánulási formája áll szemben a mértéketlenséggel.

A következő eredményre jutottunk. Valamely pólus csak *egy* másik pólussal állhat ellentmondásban. Tudvalevő azonban, hogy minden pólus ellentétek egysége. Amennyiben tehát a mértéketlenség szemben áll a mértéketlenséggel, annyiban szemben áll annak konkrét megnyilvánulási formáival, a pazarlással és a zsugorisággal is. De nem közvetlenül, hanem közvetve.

Ugyanez a helyzet a politikában a kétfrontos harc követelményével kapcsolatban is. A párt politikájának egyik fontos feladata az elhajlások leküzdése. Az elhajlásokat azonban csak akkor tudja megszüntetni, ha egyszersmind felszámolja annak konkrét megnyilvánulási formáit, a jobboldali és a baloldali elhajlást. Egyaránt hiba lenne tehát, ha a párt csak általában harcolna az elhajlás ellen, vagy ha csupán az egyik elhajlás ellen venné fel a küzdelmet.

Térjünk vissza Arisztotelészhez. A fentiek alapján azt kell mondanunk, hogy a rossznak csak a jó az ellentéte. A rossz és a rossz nem valódi ellentétek. A rossznak csak a konkrét megnyilvánulási formái állnak szemben egymással. „Az ellentétességben általában a különbözővel nemcsak *egy* más, hanem az *ő* mása áll szemben. A közönséges tudat a különbözőket egymással szemben közömbösöknek tekinti. Azt mondják így: ember vagyok és körülöttem van levegő, víz, állatok és más általában. Itt minden széjjelesik. A filozófia célja viszont a közömbösség száműzése és a dolgok szükségszerűségének megismerése, úgyhogy a más mint a *maga* másával szembenálló jelenik meg. Így pl. a szervesen természetet nemcsak valami másnak kell tekinteni, mint a szerves, hanem szükségszerű másának. A kettő lényeges vonatkozásban van egymással s az egyik a kettő közül csak annyiban van, amennyiben a másikat kizárja magából és épp ezáltal vonatkozik rá. . . . fontos volna itt, hogy az ellentétesség mellett egyszerre ne ismerjék el újra érvényesnek a pusztán különbözőséget is. Így azonban pl. a színeket egyszer, joggal, úgy tekintik, hogy poláris ellentétességben állnak egymással (mint úgynevezett kiegészítő színek), máskor meg újra úgy, hogy közömbös és pusztán mennyiségi különbség van a vörös, a sárga, a zöld stb. között.” (Hegel, Enciklopédia. I. köt., Akadémiai Kiadó, 1950., 197—198. o.)

A metafizikus felfogás szerint a pólusok kizárják és csak kizárják egymást. A dialektika ezzel szemben azt tartja, hogy az ellentétes oldalak kizárják, de ugyanakkor kölcsönösen feltételezik egymást. Ez más szóval annyit jelent, hogy mindig együtt léteznek. Amennyiben megszűnik az egyik, úgy ez maga után vonja a másik megszűnését is. Minden poláris ellentét létezésének feltétele a két pólus egymásrahatása. Ezeknek a pólusoknak az ellentéte kizárólag összetartozásukon és egységükön belül létezik, és megfordítva; egyesülésük csak elválásukban, összetartozásuk csak ellentétükben valósul meg. Minden ellentétoldal önmagában véve egység, minden egység ellentétoldala egy nagyobb egységnek. „A pozitív és negatív különbségét abszolútnak tartják. Mind a kettő azonban magánvalósága szerint ugyanaz s ezért a pozitívat negatívnak is lehetne nevezni és éppígy megfordítva, a negatívat pozitívnak. Így vagy az adósság sem két külön, magábanálló faja a vagyonnak. Ami az egyiknél, az adósnál, negatívum, az a másiknál, a hitelezőnél, pozitívum. Ugyanígy áll a dolog a keletre vivő úttal, amely egyúttal nyugatra vivő út. Pozitív és negatív tehát lényegileg egymás által feltételezettek s csak egymásra való vonatkozásukban vannak. A mágnes északi sarka nem lehet el a déli sark nélkül s a déli sark nem az északi sark nélkül. Ha egy mágnes kettévágunk, akkor nem úgy van, hogy az egyik darabon van az északi sark, a másikon meg a déli. Éppígy az elektromosságnál is a pozitív és negatív elektromosság nem két különböző, magában álló fluidum.” (Hegel, Enciklopédia. I. köt., id. kiad., 197. o.)

Az ellentétes oldalak viszonyát továbbá az jellemzi, hogy áthatják egymást. A burzsoázia és a proletariátus bármennyire is egymást kizáró ellentétek, gazdasági, politikai és kulturális tevékenységük kölcsönösen áthatja egymást. „. . . minden szerves lény minden pillanatban ugyanaz és nem ugyanaz, min-

den pillanatban feldolgoz kívülről kapott anyagokat és másokat kiválaszt, testében minden pillanatban elhalnak sejtek és újak képződnek; hosszabb-rövidebb idő után e test anyaga teljesen megújult, más anyagatomokkal pótlódott, úgyhogy minden szerves lény állandóan ugyanaz és mégis más. Behatóbb vizsgálattal azt is megállapíthatjuk, hogy egy ellentét két sarka, a pozitív és negatív éppúgy elválaszthatatlan egymástól, mint ahogy ellentétes, s hogy minden ellentétességük ellenére egymást kölcsönösen áthatják; ugyanígy megállapíthatjuk, hogy ok és okozat oly fogalmak, melyek, mint ilyenek, csak az egyes esetre való alkalmazásukban érvényesek, hogy azonban, mihelyt az egyes esetet a világ egészével való általános összefüggésében nézzük, összefoly-nak, feloldódnak az egyetemes kölcsönhatások szemléletében, ahol okok és okozatok folyton cserélik helyüket, s az, ami most vagy itt okozat, máskor és másutt okká lesz és megfordítva.” (Engels, i. mű, 23—24. o.)

Az ellentmondás két oldala szintén nem egyenrangú. Azt az oldalt, amely az adott tárgy minőségét meghatározza, az ellentmondás *fő oldalának* nevezzük. Az osztálytársadalmakban, például, az ellentmondás fő és nem-fő oldalának viszonya az uralkodó és az elnyomott osztály viszonyában testesül meg. „Az uralkodó osztály gondolatai minden korszakban az uralkodó gondolatok, vagyis az az osztály, amely a társadalom uralkodó *anyagi* hatalma, az egyszersmind uralkodó *szellemi* hatalma is. Az az osztály, amely az anyagi termelés eszközeit kezében tartja, ezzel egyszersmind a szellemi termelés eszközei fölött is rendelkezik, úgyhogy ezzel egyszersmind azoknak a gondolatai, akik híján vannak a szellemi termelés eszközeinek, általában neki vannak alárendelve. Az uralkodó gondolatok nem egyebek, mint az uralkodó anyagi viszonyok eszmei kifejezése, a gondolatként megfogalmazott uralkodó anyagi viszonyok; tehát éppen azoké a viszonyoké, amelyek az egyik osztályt uralkodóvá teszik vagyis ez osztály uralmának gondolatai. Az egyéneknek, akik az uralkodó osztályt alkotják, egyebek között tudatuk is van és ennél fogva gondolkodnak; amennyiben tehát mint osztály uralkodnak és egy történelmi korszakot egész terjedelmében meghatároznak, magától értetődik, hogy ezt egész kiterjedésükben teszik, tehát egyebek között mint gondolkodók, mint gondolat termelői is uralkodnak, koruk gondolatainak termelését és elosztását szabályozzák; hogy tehát gondolataik a korszak uralkodó gondolatai.” (Marx—Engels Művei, 3. köt., Kossuth, 1960., 45. o.)

Ebben a kérdésben is két végettel kell megküzdenie a marxista filozófiának: az eklekticizmussal és a metafizikával.

A dialektikus materializmus élesen szemben áll azzal az eklektikus felfogással, amely az ellentétes oldalakat egyenrangúaknak igyekszik feltüntetni. Az egyenrangúság hirdetésével az eklekticizmus elvi alapot próbál teremteni az ellentétek kibékítésére, s ezáltal az ellentmondások kiküszöbölésére. „A proletariátus és a gazdagság ellentétek. Mint ilyenek egy egészet alkotnak. Mindkettő a magántulajdon világának alakulata. A kérdés az, hogy melyikük milyen meghatározott helyet foglal el az ellentétben. Nem elég, hogy egy egész két oldalának nyilvánítják őket.” (Marx—Engels Művei, 2. köt., Kossuth, 1958., 34. o.)

Az eklekticizmus igazségeleme abban van, hogy bizonyos körülmények között, átmenetileg, az ellentmondás két oldala viszonylagos egyensúlyba kerül egymással. Ilyen helyzet állott elő, például, a magyar népi demokrácia fejlődésének azon időszakában, amikor a „ki kit győz le” kérdése még nem dőlt el. Ezt az átmeneti egyensúlyi állapotot az eklekticizmus túlfeszíti érvényes-

ségi körén, abszolutizálja. Úgy igyekszik feltüntetni a dolgot, mintha az ellentmondások fejlődésében az egyensúly lenne az uralkodó.

A metafizikus felfogás a másik hibás végleletet jelenti. Ezt a szemléletmódot az jellemzi, hogy az ellentmondásnak csak az egyik oldalát emeli ki, ezt azonosítja a tárggyal, a másik oldalt pedig nemlétezőnek, vagy legalábbis elhanyagolhatónak tekinti. Természetesen a metafizikus felfogásnak is megvan a maga objektív alapja. A jelenségek mozgásában, fejlődésében objektíve elő szokott állni olyan helyzet, amikor a belső ellentmondás egyik oldala túlsúlyra jut a másik felett. Így, például, a fény tovaterjedésekor elsősorban hullámjellege nyilvánul meg. A fény korpuszkuális mivolta ilyenkor háttérbe szorul, s csak elnyelésékor lép előtérbe. A metafizikus felfogás ebből arra következtet, hogy a tovahaladó fény csakis hullámjellegű. Korlátozott szemléletmódja következtében nem jut el annak felismeréséig, hogy bár a terjedő fény fő oldala a hullámjelenség, ugyanakkor az adott vonatkozásban mint nem-fő oldal megtalálható a korpuszkuális jelleg is.

A dialektikus materializmus azon az állásponton van, hogy minden jelenségnek van fő és nem-fő oldala. Ugyanakkor azonban hangsúlyozza, hogy a fő és a nem-fő oldal nem abszolút ellentétek, hanem átsapathatnak egymásba. A burzsoázia, amely a kapitalizmusban uralkodó osztály, a proletárdiktatúra időszakában elnyomott osztállyá válik. A kapitalizmusban elnyomott munkásosztályból pedig a proletárdiktatúra uralkodó osztálya lesz.

11. Az ellentmondás a fejlődés forrása

A fejlődés forrását már Hérakleitosz a dolgok belső ellentmondásaiban kereste. „A harc mindennek nemzője és mindennek királya. Egyeseket istenné tett, másokat emberré, egyeseket rabszolgává, másokat szabaddá.” Egy másik töredéke világosan utal arra, hogy a keletkezést és az elmúlást nem külső, hanem belső tényezőkkel magyarázta: „Ezt a világot, amely mindenki számára ugyanaz, nem teremtette sem isten, sem ember, mindig volt és van és lesz, örökké égő tűz, mely mértékre fellobog és mértékre kialszik.”

Ezzel az ösztönösen dialektikus felfogással szemben csakhamar kialakult az a formális nézet, amely a fejlődés forrását külső tényezőkkel magyarázta. Arisztotelésznel ez a felfogás még ellentmondásosan jelentkezett.

Arisztotelész egyrészt elismerte, hogy a mozgás, a változás feltételezi az ellentéteket: „... mindenütt, ahol változás van, a dolog az ellentétéből jön létre, pl. a hideg a melegből.” (Metafizika. 255. o.) És másutt: „A változás pedig úgy megy végbe, hogy valami az ellenkezőből vagy egy közbeeső tagból jön létre. De nem minden ellenkezőből, mert hiszen 'nem-fehér' a hang is, hanem csak abból, ami vele egyenesen ellentétes.” (Metafizika. 263. o.)

A további fejtegetéseiben már tagadja az ellentétek szerepét a fejlődésben: „Általános a filozófusok közt az a felfogás, hogy minden ellentétekből jön létre. De se a 'minden'-nel nincs igazuk, se az 'ellentétek'-kel, sőt ahol az ellentét csakugyan fennáll, ott se mondják meg, hogyan jön létre valami az ellentétből. Az ellentétek ugyanis nem hatnak egymásra. Szerintünk helyesen megoldódik e kérdés azáltal, hogy van még egy harmadik valami.” (Metafizika. 281. o.)

Ez a valami pedig nem más mint a forma. „... sem a forma, sem akármi más, aminek nevezzük az érzéki valóságban rejlő alakot, nem keletkezik, s fej-

lődési folyamaton nem megy keresztül, sem a mibenlét; mert a forma és a mibenlét az, ami egy másik dologban létrejön, akár művészet, akár természet, akár képesség által. Az ember alkotó tevékenységének eredménye, hogy van ércgolyó s az ember ezt az ércből és a gömbalakból állítja elő úgy, hogy ebbe a bizonyos anyagba tevékenységével beleviszi a formát . . ." (Arisztotelész, Metafizika. 154. o.)

A metafizikus materializmus ugyancsak kísérletet tett arra, hogy magyarázatot adjon a fejlődés forrásának kérdésére. Ezt a magyarázatot a különböző erőkben (taszító- és vonzóerő, életerő stb.) vélték megtalálni. Az erőelmélet azonban nem bizonyult megfelelőnek. Egyrészt ugyanis egyoldalú volt: „Minden természeti folyamat kétoldalú, legalább két ható rész viszonyán alapszik, hatáson és visszahatáson. Az erő képzetében azonban, minthogy az emberi szervezetnek a külvilágra való hatásából, továbbá pedig a földi mechanikából ered, benne van az, hogy csak az egyik rész aktív, ható, a másik ellenben passzív, befogadó.” (Engels, A természet dialektikája. Szikra, 1952., 91—92. o.) — Másrészt az erőelmélet külső tényezőkben kereste a fejlődés forrását. Nem véletlen tehát, hogy egyik legnagyobb képviselője, Newton, végül is eljut az isteni első lökés feltételezéséhez.

A metafizikus felfogással szemben Hegel a fejlődés mozgatóerejét az ellentmondásban kereste: „... egyik legnagyobb előítélete az eddigi logikának és a közönséges elképzelésnek, mintha az ellentmondás nem volna olyan lényeges és immanens meghatározás, mint az azonosság; sőt ha szó lehetne rangsorról és a két meghatározást szét lehetne választani, akkor az ellentmondást a mélyebbnek és lényegesebbnek kellene tekinteni. Mert az azonosság vele szemben csak az egyszerű közvetlennek, a holt létnek meghatározása; az ellentmondás azonban minden mozgás és elevenség gyökere, valami csak azért mozog, csak azért törekszik és tevékenykedik, mert ellentmondást rejt magában.” (Hegel, A logika tudománya. II. rész. 51. o.)

A marxizmus klasszikusai egyetértettek Hegellel abban, hogy az ellentmondás a fejlődés forrása. Ugyanakkor azonban elhatárolták magukat tőle, mivel a valóság fejlődését előrehajtó ellentmondásokat nem szellemi, hanem anyagi összefüggéseknek tekintették. „A fejlődés (evolúció) két alapvető (vagy két lehetséges? vagy a történelemben észlelhető két?) koncepciója: a fejlődés mint csökkenés és növekedés, mint ismétlés és a fejlődés mint ellentétek egysége (az egységes kettéhasadása egymást kölcsönösen kizáró ellentétekre és ezek kölcsönös viszonya). A mozgás előbbi koncepciója homályban hagyja az *ön*-mozgást, *h a j t ó* erejét, forrását, motívumát, (vagy *kívülre* helyezi ezt a forrást — isten, szubjektum stb.). Az utóbbi koncepció éppen az „*ön*”mozgás forrásának megismerésére irányítja a legfőbb figyelmet. Az első koncepció holt, szegényes, száraz. É második — eleven. *C s a k i s* az utóbbi koncepció adja kezünkbe minden léttel bíró 'önmozgásának' a nyitját; csakis az adja kezünkbe az 'ugrásoknak', a 'fokozatosság megszakadásának', az 'ellentétbe való átcsapásnak', a régi megsemmisülésének és az új keletkezésének a nyitját.” (Lenin, Filozófiai füzetek, id. kiad., 340. o.)

Az a felismerés, hogy a fejlődés forrása az ellentmondásban keresendő, tette lehetővé Marx és Engels számára, hogy eligazodhassanak a társadalom fejlődésének bonyolult szövevényében. Ezen felismerés alkalmazásának köszönhető a Kommunista kiáltványnak az a zseniális megállapítása, hogy minden osztálytársadalom története az egymással szembenálló osztályok harcának története.

Az ellentmondásnak mint a fejlődés hajtóerejének a lényege a tagadás. Természetesen itt nem a formális tagadásról van szó, hanem a dialektikus tagadásról: „... az igazi, természeti, történelmi és dialektikus tagadás minden fejlődésnek (formális szempontból) hajtóereje — az ellentétekre való hasadás, ezeknek harca és megoldása, amikor is (a történelemben részben, a gondolkodásban teljesen) a nyert tapasztalat alapján újból elérjük az eredeti kiindulópontot, azonban magasabb fokon”. (Engels, *Anti-Dühring*, id. kiad., 363. o.)

Az ellentmondás és a tagadás elválaszthatatlan kapcsolatban vannak egymással. Nem véletlen, hogy az idealista filozófusok jelentős része annak kimutatására törekszik, hogy az objektív valóságban egyik sem létezik. Már a fentiekben kifejtettük, hogyan igyekeztek bizonyítani azt a hamis felfogást, hogy az ellentmondások csak a tudatban léteznek. Ugyanilyen próbálkozással találkozunk a tagadás esetében is. Már Kant azon a véleményen volt, hogy a tagadás különleges szerepe abban áll, hogy csak a tévedés elhárítására való. Trendelenburg összegezi ezt a szubjektivistá felfogást: „Az ellentmondás, nem-A, az értelem önkényes kifejezése, nem más mint logikai képződmény. A tiszta tagadás a gondolkodáson kívül nem létezik.” (*Logische Untersuchungen*. I. köt. 27. o.) A marxizmus ezzel szemben azon az állásponton van, hogy mind az ellentmondás, mind a tagadás objektív jellegű.

Az eddigiek során a fejlődés forrását általában az ellentmondásban jelöltük meg. Kérdés azonban az, hogy ezen belül milyen szerepe van az ellentétek harcának, illetve az ellentétek egységének.

Az opportunisták, már akik egyáltalán elfogadják közülük a fejlődés eszméjét, azon az állásponton vannak, hogy a fejlődés elősegítése érdekében az ellentétek harmóniájára kell törekedni, ki kell békíteni az egymással élesen szembenálló ellentéteket. A munkásmozgalomban ezt a felfogást először Bernstein képviselte.

Az álbabaloldaliak ezzel szemben azt hirdetik, hogy a fejlődés mozgatóereje kizárólagosan az ellentétek harca. Ebből a nézőpontból kiindulva az ellentétek kibékítésének jelszavával az ellentétek kiélezésének jelszavát állítják mereven szembe.

A marxizmus mindkét hibás végletet elutasítja. Az ellentétek harca és az ellentétek egysége egyaránt nélkülözhetetlen feltétele a fejlődésnek, bár bizonyos körülmények között az egyik, más körülmények között a másik lép előtérbe.

A Szovjetunióban az elmúlt években vita bontakozott ki az ellentmondás kérdéséről. Ennek során, a többi között, felszínre került az a probléma, hogy a szocialista társadalom fejlődését az ellentétek harca vagy az ellentétek egysége viszi-e előre.

Rozsin és Tugarinov „Az ellentmondásokról és a hajtóerőkről” c. cikkükben annak a nézetüknek adtak kifejezést, hogy a szocialista társadalom fejlődésének fő hajtóereje a benne működő erők egysége. „Ismeretes, hogy társadalmunk hajtóerői a következők: erkölcsi és politikai egység (nem pedig a szovjet embereket politikai és erkölcsi kérdésekben egymástól elválasztó ellentmondások), a népek barátsága (nem pedig a nacionalista ellenségeskedés és harc), a szovjet hazafiság (nem pedig a burzsoá nacionalizmus züllesztő hatása) stb. Vajon a dolgozóknak a szovjet élet legkülönbözőbb területein harmonikusan és belső ellentmondások nélkül dolgozó közössége kevésbé fejlődőképes-e, mint az ellentétek és diszharmónia által marcangolt közösségek?” (*Voproszi Filozofii*, 1957. 3. sz.).

Vajon azt jelenti-e ez a megállapítás, hogy a szocialista társadalomban megszűnt az ellentétek harca? Egyáltalán nem. Továbbra is fennmaradt a termelőerők és a termelési viszonyok, a szocialista társadalmi lét és a kapitalista gondolkodás csökevényei közötti ellentmondás stb. A szocialista társadalomban is érvényesül tehát az az általános törvényszerűség, hogy az ellentétek egysége és az ellentétek harca együttvéve forrása a fejlődésnek. Ha azonban arra a kérdésre kell válaszolni, hogy ebben a konkrét fejlődési szakaszban melyik az alapvető, akkor az ellentétek egységét kell ilyen hajtóerőként megjelölni.

Milyen szerepet töltenek be a fejlődés előrevitelében a belső, illetve a külső ellentmondások? Az előbbiekben már részletesen foglalkoztunk ezeknek az ellentmondásoknak az összefüggésével, úgyhogy itt elegendőnek tartjuk annak leszögezését, hogy a fejlődés forrása a belső és a külső ellentmondások egysége.

Ha azonban differenciáltabban foglalkozunk ezzel a kérdéssel, akkor meg kell állapítanunk, hogy a konkrét körülmények döntenek el, hogy adott esetben a belső vagy a külső ellentmondás-e az alapvető. A római rabszolgatársadalom bukásában nagy szerepet játszottak az úgynevezett barbárok megújuló támadásai. Mégis e társadalom bukásának fő okát a rabszolgák és a rabszolgatartók közötti osztályharcban, tehát a belső ellentmondásban kell keresnünk.

Vannak azonban olyan körülmények, amelyek között a külső ellentmondások válnak a fejlődés fő forrásaivá. Vegyük Kínát például. Az elmúlt évtizedben voltak még Kína déli határvidékén olyan népcsoportok, amelyek csak átmenőben voltak az ősközösségből a patriarkális rabszolgaságba. Tekintve, hogy ebben az időszakban már megkezdődött Kínában a szocializmus alapjainak lerakása, nyilvánvalóan ellentmondás keletkezett az összkínai társadalmi rend és e népcsoportok társadalmi viszonyai között. Ezeket külső ellentmondásoknak tekinthetjük a szóban forgó népcsoportokon belüli ellentmondásokhoz képest.

Ha a kínai kommunisták mechanikusan alkalmazták volna azt az elvet, hogy a fejlődés fő forrásai kizárólag a belső ellentmondások, akkor ezek kiélézésével kellett volna megoldásukra törekedniök. Ez az osztályharc felszításával, felesleges vérontással járt volna, sőt esetleg a társadalmi változásra még éretlen rabszolgák meg nem értésével találkozott volna. A kínai kommunisták helyett azt az utat választották, hogy megegyezést kötöttek a rabszolgatartókkal a rabszolgák békés felszabadítására. Ez, természetesen, nem ment minden harc nélkül, de mégis azt eredményezte, hogy nem került sor nagyobb arányú fegyveres összeütközésre és ezek a népcsoportok viszonylag békésen beilleszkedtek a kínai társadalom fejlődésébe.

Azt a tényt, hogy itt a külső ellentmondások váltak a fő hajtóerőkké, megint csak nem szabad egyoldalúan értelmezni. Ebben az esetben is érvényben maradt az a törvényszerűség, hogy a külső ellentmondások a belső ellentmondások közvetítésével hatottak. A rabszolgatartókkal való megegyezés ugyanis nem történt arról holnapra, s ebben az átmeneti időszakban a külső tényezők hatására olyan változások mentek végbe e népcsoportok életében, amelyek elengedhetetlen feltételei voltak a társadalmi változásnak.

ОБЪЕКТИВНОЕ И СУБЪЕКТИВНОЕ ПРОТИВОРЕЧИЯ

Дьёрдь Тамаш

Настоящая статья является второй частью статьи, опубликованной в № 2. настоящего журнала за 1961 г. Первая часть была посвящена следующим вопросам: объективность противоречия, понятие о противоречии, закон единства и борьбы противоречий, противоречивость процесса познания.

В настоящей, второй части автор разбирает прежде всего вопрос соотношения общего и частного характера противоречия. Он указывает, что сущность предметов — это совокупность их внутренних противоречий. Поскольку каждому предмету присущая своя сущность, из этих двух предпосылок по необходимости вытекает, что все предметы имеют противоречивый характер.

В следующем разделе рассматривается соотношение противоречия и отношения. Автор устанавливает, что противоречие определяется правильно лишь тогда, если признается его существование не только в разных отношениях, но и в том же самом отношении. Этот тезис подвергается подробному анализу в связи с движением.

Затем, применяя эту точку зрения, автор рассматривает некоторые проблемы противоречий: внутреннее и внешнее противоречия, соподчинение противоречий, связи между отдельными сторонами противоречия, противоречие как источник развития. Он приходит к заключению, что в связи с изложенным современные взгляды по этому вопросу нуждаются в пересмотре.

OBJECTIVE AND SUBJECTIVE CONTRADICTION

György Tamás

The treatise is a continuation to the article, published in No. 2. 1961. of the „Magyar Filozófiai Szemle”. The first part of the article dealt with the following problems: the objectivity of contradiction, the concept of contradiction, the law of the unity and struggle of contradictions, the contradictory character of cognition.

In this second part, the author deals, first of all, with the relation between the general and particular character of contradiction. He points out that the substance of the objects is nothing else than the totality of their inner contradictions. Taking into consideration, that every object has a substance, it necessarily follows from these premisses that every object is of contradictory character.

The following chapter deals with the connection between contradiction and relation. The author states that contradiction is interpreted correctly, if its existence is recognized not only in the different relation, but, simultaneously, in the same relation too. This statement is circumstantially analysed in connection with motion.

Employing the aforesaid aspect, the author deals with some of the problems of contradiction, viz. the inner and outer contradictions, the relations of subordination and superordination of contradictions, the connection between the sides of contradiction, the contradiction as the source of development. In the course of his analysis the author tries to prove, that the point of view, taken generally concerning these questions in our days, is in need of modification.